

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

Кафедра Реставрації та експертизи творів мистецтва

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

з науково-педагогічної роботи

Марина ТОКАР

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

До проведення практичних занять
з дисципліни «Експертиза творів живопису»
на тему
ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРІВ КЕРАМІКИ

рівень вищої освіти перший(бакалаврський)

перший(бакалаврський) / другий (магістерський) / третій (освітньо-науковий)

галузь знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки

спеціальність В4 Образотворче мистецтво та реставрація

спеціалізація В4.02 Реставрація

освітня програма Реставрація та експертиза творів мистецтва

факультет Образотворче мистецтво

Методичні рекомендації до проведення практичних занять з дисципліни Експертиза творів живопису для здобувачів вищої освіти 1 курсу першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності В4 Образотворче мистецтво та реставрація спеціалізації (023), В4.02 Реставрація, ОПІ Реставрація та експертиза творів мистецтва

Розробник: _____ Анатолій ДОЛУДА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Методичні рекомендації розроблені кафедрою реставрації та експертизи творів мистецтва та затверджені метод радою ХДАДМ протокол від «30» серпня 2025 року № 1

Завідувач кафедри _____ Вячеслав ШУЛІКА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Гарант освітньої програми _____ Наталія АНТОНЕНКОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензенти:

Вікторія БОГДАНОВА-НАЙДЕНКО, докторка філософії, завідувачка кафедри ТІМ ХДАДМ _____
(підпис)

Дарина СОКОЛОВА-БЕСЕДІНА, докторка філософії, художниця-реставраторка ХХМ _____
(підпис)

УЗГОДЖЕНО

Декан факультету ОМ _____ Ольга ІВАЩЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

ЗАТВЕРДЖЕНО

Методичною радою ХДАДМ

Протокол від «25» листопада 2025 року № 25-05

Анотація:

Методичні вказівки присвячені актуальній темі виконання досліджень та способів виявлення неавтентичних творів з кераміки. Методичні вказівки призначені для здобувачів третього курсу при вивченні дисципліни «Експертиза творів мистецтва».

Порцеляна належить до найвищих досягнень керамічного виробництва, якому властиві механічна міцність, твердість, термічна та хімічна стійкість, білизна та прозорість черепка в тонкому шарі.

Один із законів функціонування антикварного ринку стверджує, що з часом він перманентно біднішає, тобто кількість якісних предметів зменшується, а попит на них збільшується. Одним із наслідків цього є поява неавтентичних (фальшованих, новороблених, несправжніх, підробних) предметів, які за своїми вартісними показниками не йдуть ні в яке порівняння. З якою б метою не досліджувався предмет кераміки, перш за все необхідно вирішувати питання автентичності предмета та визначення відповідності технологічного процесу його виготовлення.

Виробництво порцеляни в Європі налагоджено з початку XVIII століття. Засновником європейської порцеляни став Мейсен (Саксонія), потім порцелянові виробництва запрацювали у Відні, Італії, Берліні, Франції. В українських землях початок виробництва порцеляни датується кінцем XVIII століття.

З самого початку виробництва художньої порцеляни відомі і випадки підроблених або фальшованих предметів з неї, тобто предмети виробництва або авторства одного виробника видавали за іншого. Мотивацією такої процедури, як у XVIII столітті, так і в теперішній час є отримання неправомірної вигоди. Підроблялись предмети більш дорогих виробників, які були якіснішими або модними в той чи інший час. Так, наприклад, порцелянові вироби заводу Гарднера ще у XVIII столітті видавались за порцелянові вироби Мейсена. Вироби Мейсена підроблялися і багатьма

іншими виробниками.

Предмети порцеляни кожного із виробників мають свої притаманні тільки їм особливості, які полягають в технології, вживаних матеріалах, художніх особливостях та наявності на виробах спеціальних написів або тавр (клейм). Атрибуцію та визначення справжності предмету порцеляни слід проводити за цими ознаками та на основі свідчень, що викладені в каталогах, довідковій та спеціальній літературі.

До головних задач експертизи, що має практичне значення можливо віднести наступне:

- встановлення справжності предмета;
- визначення часу, місця створення виробу, школи та авторства;
- визначення художньої цінності твору.

Таким чином, по кожному із ознак необхідно визначити свої критерії справжності порцелянових виробів та послідовність виконання їх досліджень.

Дослідження на виробах спеціальних написів або марок (тавр, клейм)

Для того, щоб засвідчити та захистити авторство порцелянових творів, виробники наносять на них свої мітки (марки) – спеціальним відтиском (штемпелем або тавром в масі), написом (вручну на поверхні спеціальними фарбами або в масі спеціальною скалкою). Ці написи або марки можливі бути розташовані як над-, так і підглазурно. Колір марки найчастіше виконується синім (кобальт), хоч зустрічається і золотий, коричневий, чорний, жовтий та інші кольори. В зображеннях можливо присутні геометричні фігури, містичні символи, звірі, птахи, архітектура, різні предмети та тексти і букви. За змістом марки є символом, за яким можливо визначити виробника або автора. На сьогодні існують доволі багато видань каталогів, в яких представлено марки виробів з кераміки (порцеляни, фаянсу, майоліки, терракоти), які слугують для їх ідентифікації. Марка виробу з порцеляни є найбільш інформативним

свідченням про сам твір та в той же час і оперативним способом його дослідження. Розкриття його змісту дасть можливість встановити авторство, час та місце виробу предмета, але тільки при одній умові – марка повинна бути справжня (автентична). Підробки предметів кераміки, тобто, коли за оригінальний, справжній твір видають зроблений іншим виробником, завжди мають несправжні марки.

Задача експерта на першому етапі – визначити справжність марки. Для цього зображення марки предмета порівнюють із зображенням на аналогічних творах або з каталожними даними. Також встановлюють спосіб нанесення та розташування написів та зображення. Графіка та технологія марки предмета повинна повністю співпадати з даними виробника. Відомі випадки несправжніх марок:

Якщо підглазурна марка, яку зазвичай нанесено кобальтом, зішліфована, на її місце проставлена інша і потім заново нанесена глазурь та запечена, то марка має яскравий колір і чіткість, що добре помітно неозброєним оком .

У випадку, коли нова марка нанесена на поверхню, яка не була під глазур'ю, то її можна виявити по слідах знищення старої марки – будь то механічного чи хімічного способів. Для цього необхідно дослідити марку під різними кутами зору за допомогою лупи із збільшенням від 3 до 10 крат, рекомендується дослідження виконувати при куті 30°. Якщо глазур'ю покрита тільки марка, це свідчить про її несправжність та неавтентичність предмету. У такий спосіб несправжні марки наносять на вже існуючі справжні предмети порцеляни, але інших менш відомих виробників.

Такі ж несправжні марки наносяться і на предмети, що спеціально виготовлені з метою видати їх за справжні, тобто марка наноситься вперше, а не на тій площині, що була під знищеною маркою. В такому разі необхідно дослідити технологію нанесення марки – підглазурно, надглазурно, колір, вручну, штемпелем, механізовано, скалкою, на поверхні, в тісті, розмір марки т.і – та порівняти результати з оригіналом (або з каталожними свідченнями).

Небхідно мати на увазі, що за своїм змістом новороблені марки майже завжди співпадають, але також завжди мають відмінності в графіці, особливо в незначних деталях, як, наприклад, кількістю рисок в крилах в зображенні двоголового орла, або формою хвоста в коня Георгія Переможця на порцелянах мануфактури Гарднера. Крім того, сама несправжня марка доволі часто за розміром більша ніж в оригіналі. Приклади несправжніх (неавтентичних) марок на порцелянових предметах наведено на рисунках 1 – 7, 12, 13, 17-42, а автентичних (справжніх) на Рисунках 8-11.

а

б

Рисунок 1 – Неавтентична фігура посівача з порцеляни сучасного виготовлення, а – лівий ракурс, б – правий ракурс

в

г

Рисунок 1 – Неавтентична фігура посівача, в – фрагмент, г – клеймо

а

б

Рисунок 2 – Неавтентична фігура дітей з порцеляни сучасного виготовлення, а – лицьова сторона, б – зворотна сторона

в

г

Рисунок 2 – Неавтентична фігура дітей, в – фрагмент, г – клеймо

а

б

Рисунок 3 – Неавтентична композиція з порцеляни сучасного виготовлення,
а – фрагмент фігур жінки з дитиною, б – фрагмент фігури хлопчика

в

г

Рисунок 3 – Неавтентична композиція з порцеляни сучасного виготовлення,
в – загальний вигляд, г – клеймо

а

Рисунок 4 – Неавтентична фігура чоловіка, що везе дрова з порцеляни
сучасного виготовлення, а – загальний вигляд

б

в

г

Рисунок 4 – Неавтентична фігура чоловіка, що везе дрова,
б – фрагмент, в – клеймо

а

б

в

г

Рисунок 5 – Неавтентична фігура хлопчика з порцеляни сучасного виготовлення, а, г – загальний вигляд, б – фрагмент, в – клеймо

а

б

в

г

Рисунок 6 – Неавтентична фігура чоловіка з порцеляни сучасного виготовлення, а, б – загальний вигляд, в – фрагмент, г – клеймо

а

б

в

г

Рисунок 7 – Неавтентична композиція з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б, в – фрагменти, г – клеймо

Рисунок 8 – Автентичне клеймо

Рисунок 9 – автентичне клеймо

Рисунок 7.10 – Автентичне клеймо

Рисунок 7.11 – автентичне клеймо

При дослідженні марки на порцеляні необхідно враховувати і історичний аспект, тобто кожному періоду існування будь якого виробника

порцеляни відповідає певне графічне зображення марки. Виробники порцеляни за час існування багато разів змінювали зображення марки. Так, наприклад, ленінградський порцеляновий завод («ЛФЗ») змінював зображення марки більше 70 разів. Якщо марка за літературними свідченнями не відповідає періоду, в який виготовлявся даний виріб, то такий предмет слід визнати несправжнім (неавтентичним).

На антикварному ринку можливо зустріти марки, що за своїм змістом вказують на виробника, але за графікою не мають нічого спільного. Такі марки носять назву фантазійних.

При дослідженні марок порцелянових виробів іноді вважають їх несправжніми при наявності в них деяких дефектів, обумовлених як тим, що при використанні штемפלів для їх нанесення вони з часом виходять з ладу (природна зношеність), так і технологічними дефектами самого процесу маркування, а саме:

- відбиток штемпеля розплющений: занадто рідка фарба, нерівномірний тиск на штемпель, товстий шар фарби;
- відбиток штемпеля неповний (відсутні окремі фрагменти): занадто щільна фарба, на місці маркування наявність жирових плям (відбиток пальців), недостатня липкість фарби;
- штемпель відтворює занадто тонкі контури: штемпель має значну зношеність і має бути заміненим;
- забруднений відбиток: забруднений штемпель (волокна т.і);
- наявність відбитку штемпеля: підкладка виступає за межі зображення;
- подряпини на відбитку, залишки пудровальної фарби в заглибленнях під ручками та всередині порожнинних виробів: необережне припудрювання та недостатній контроль;
- стирання контурів рисунка: надлишок гасу або надмірність видалення припорошувальної фарби;
- різний тон марок виробів: добавлена різна кількість гасу, недостатній порівняльний контроль;

– відхилення кольору змішаних фарб: недотримання рецепту змішування фарб.

Таким чином, марку порцеляни слід вважати одним із головних і важливих ознак автентичності (справжності) предмету, критерії справжності якої є основним знаряддям експерта в його діяльності. Такою ж важливою ознакою справжності (автентичності) порцелянового виробу є ознака технології його виробництва.

Дослідження технологічних та художніх ознак створення порцелянових виробів

Керамічні вироби розподіляються в залежності від складу глини, технології випалу та обробки поверхні. Природня глина проходить спеціальну підготовку шляхом очищення та надання спеціального складу, з якого готується керамічне тісто. До складу тіста додають спеціальні матеріали, що надають йому пластичності, знижують температуру плавлення та усадку. Керамічні вироби готують методом пластичного формування або методом лиття рідким шлікером у гіпсових формах, після чого виконується декоративне оздоблення керамічних виробів шляхом нанесення барвистого шару. Процес керамічного виробництва передбачає ряд умов та технологічних параметрів, які впливають на якість кінцевого продукту, що надано в роботі. Звичайно, що в довідковій літературі досить рідко можливо знайти всі параметри та умови технологічного процесу по кожному із виробників кераміки. Для експертного дослідження за ознаками технології виготовлення найбільш інформативними є порцелянова маса (її склад, щільність, білизна, вага та колір) та декоративна обробка (матеріал, спосіб, колір, особливості)

Дослідження всіх предметів необхідно починати з марки, а потім – ознак маси та оздоблення. Неавтентичні (несправжні) вироби з порцеляни розподіляються по способу виготовлення.

Копіювання відомих виробників та виробів, де моделлю слугує оригінальний предмет (Рисунок 1). При цьому можуть не співпадати ознаки як по масі, так і за декоративним оздобленням. Але при цьому методі завжди не співпадає розмір предмета, тому що за рахунок усадки він завжди буде меншим. Зазвичай при цьому можуть бути і інші відмінності в показниках, але цей показник є головним і завжди присутній. Виготовлення відомих творів порцелянових мануфактур російської імперії виконується зараз в як в Росії, Україні так і в Китаї, Румунії, Польщі. Одним із важливих показників таких виробів є вади декоративного розпису – рухи оздоблювача не відпрацьовані і тому фарба заходить в ті місця, де не повинна бути, або лінії невпевнені і т.п. Особливо це помітно при співставленні оригінальних та несправжніх виробів, як на Рисунок 1 в, 2 в, 4 в.

Створення нових предметів з використанням марки, стилістики та матеріалів, схожих з відомих виробників. При цьому необхідно дослідити ознаки маси та оздоблення, а також художніх особливостей (Рисунки 12 – 41).

Рисунок 12

Рисунок 13

Рисунок 14 а

Рисунок 14 б

Рисунок 14 в

Рисунки 12 – 14 – Неавтентичні вироби з порцеляни
сучасного виготовлення

Рисунок 15

Рисунок 16

Рисунок 17 а

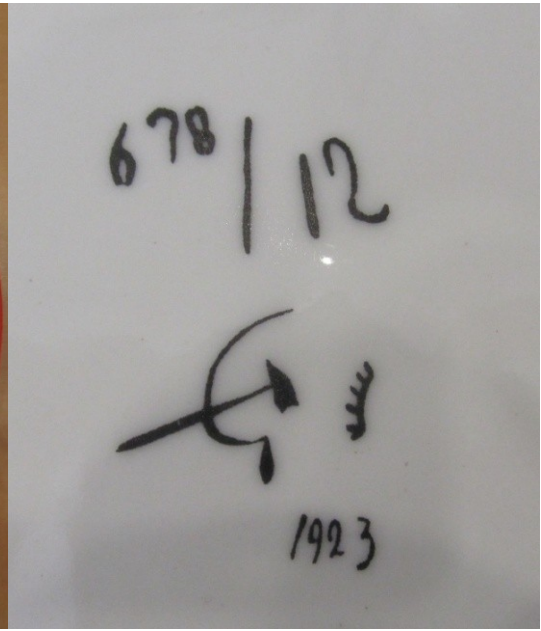

Рисунок 17 б

Рисунки 15 – 17 – Неавтентичні вироби з порцеляни
сучасного виготовлення

а

б

Рисунок 18 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного
виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 19 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 20 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 21 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 22 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 23 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 24 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 25 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 26 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 27 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 28 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 29 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 30 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 31 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 32 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 33 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 34 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 35 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 36 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 37 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 38 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 39 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 40 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 41 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

а

б

Рисунок 42 – Неавтентичний виріб з порцеляни сучасного виготовлення, а – загальний вигляд, б – клеймо

Доволі часто у таких виробів є прототипи, виготовлені в інших матеріалах, як на Рисунок 14 ,17,18. Насторожувати повинно явно низька

якість виробу. Отже для вірної оцінки порцелянового виробу необхідно знати особливості стилю, співвідношення фарб, характерне для визначеного виробника.

Спосіб коли з оригінального предмету видаляється автентична марка, а замість неї проставляється марка більш відомого та вартісного виробника. Атрибуція такого твору починається з дослідження марки – способу нанесення, відповідності графічних особливостей, кольору, розміру і т.і.

Атрибуція творів з кераміки заснована на візуальних методах дослідження, основними засобами яких є лупа та мікроскоп. Коли цього недостатньо, то залучаються фахівці інших спеціальностей, зокрема для встановлення складу матеріалу, з якого виготовлено предмет, необхідно провести хімічні або гемологічні дослідження, а для уточнення технологічних особливостей – рентгенологічні дослідження. В мистецтвознавчій експертизі виробів з кераміки з метою визначення справжності (автентичності) твору, а потім вирішення інших питань, необхідно провести дослідження стану предмета.

Ретельним дослідженням керамічних виробів виявляються їх вади та ушкодження. Вони розподіляються на два види: пошкодження, набуті під час експлуатації виробів, і ті, які виникли через недотримання технології їх виготовлення.

Послідовність виконання досліджень предметів з кераміки з метою атрибуції

Атрибуція є першорядною та головною складовою досліджень в вирішенні будь-яких питань, поставлених мистецтвознавчій експертизі, що стосуються предметів з кераміки. Виконання досліджень предметів з кераміки з метою атрибуції при виконанні судових мистецтвознавчих експертиз виконується в наступній послідовності:

1. За ознаками форми та конструкції визначається призначення предмету з кераміки, яке може бути побутовим, інтер'єрним, технічним і т.і.
2. Дослідження марки виробу з визначенням виробника за графікою і

змістом та техніки нанесення, кольору, розміру, та інших особливостей.

3. Встановлення техніки виконання та віднесення за класифікаційними ознаками до фаянсу, майоліки, теракоти, порцеляни, напівпорцеляни т.і. При цьому визначаються показники керамічної маси – білизна, структура, щільність, колір, зернистість, мінералогічний або хімічний склад т.і. та показники декорування – колір, технологія, матеріал т.і. До виконання спеціальних досліджень залучаються фахівці відповідних спеціальностей.

4. Дослідження стану предмету на наявність вад виготовлення та наслідків побутування або реставраційних втручань. Виконання досліджень базується на оптико- фізичних та рентгенографічних методах аналізу.

5. Атрибуція предмета виконується шляхом порівняння отриманих даних попередніх досліджень з літературними (каталожними) даними або співставленням з визначеними оригіналами та встановлення справжності (автентичності) предмета з визначенням художнього рівня, часу, місця створення виробу, школи та авторства.

Питання для перевірки

1. Як розподіляються вироби з кераміки за класифікаційними ознаками?
2. Задачі експертизи та атрибуції виробів з кераміки.
3. Ознаки несправжностей (неавтентичності) порцелянових виробів.
5. Роль тавр в атрибуції порцелянових виробів та ознаки їх неавтентичності.
6. Технологічні ознаки неавтентичності порцелянових виробів.
7. Алгоритм методики досліджень предметів з кераміки з метою атрибуції.
8. Комплексність та види досліджень предметів з кераміки.
9. Розподіл неавтентичних творів з кераміки по способу їх виготовлення.

Література

1. Петрякова Ф. С. Український художній фарфор. – К. : Наукова думка., 1985. – 222 с.
2. Дуденко С. И., Никифорова И. А. Марки майоліки, фаянса, фарфора.

Довідник. – Харків : Майдан, 2000. – 864 с.

3. Poche Emanuel Porzellan-marken./- Verlag Werner Dausien.
4. Ревенок Н. М. Експертиза творів декоративно-прикладного мистецтва з кераміки, порцеляни, скла: навч. Посібник / Н. М. Ревенок, – К. : НАКККиМ, 2014, – 124 с.
5. Індутний В.В. Оцінка культурних цінностей. – К.: тов. “Аякс прінт”, 2008 – 608 с.
6. Ревенок Н.М.Експертиза творів декоративно-прикладного мистецтва з кераміки, порцеляни, скла/ навчальний посібник/ -К.:НАКККиМ, 2014.- 124с.
7. Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” № 1068 – ХІУ.
8. Долуда А. О., Пукліч О. С. Дослідження автентичності виробів з фарфору і фаянсу. Порцеляна. Харків: ГО «Асоціація дослідників фарфору та фаянсу», 2018. № 3. С. 90–98.
9. Долуда А. О., Пукліч О. С.,Манжелій Т.С. Дослідження об’єктів живопису та творів із кераміки/ -Харків:ННЦ «ІСЕ ім.Засл. проф. М.С.Бокаріуса», 2021. – 128с.
- 10.Долуда, А.О. Судово-мистецтвознавча експертиза / А.О. Долуда // Матеріали Наукової конференції професорсько - викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи у 2006-2007 н. р., м. Харків, ХДАДМ, 16-19 травня 2007 р. – 3с.